

СЕКЦІЯ 10. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 347.233:341.645

ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ХАРАКТЕР РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Блажівська Н.Є., к. ю. н.,

докторант

Інститут законодавства Верховної Ради України

Стаття присвячена розкриттю прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини. Аналізуються питання стосовно визначення місця рішень Європейського суду з прав людини в національній правовій системі як джерела права. Досліджуються ознаки рішення Європейського суду з прав людини, які характеризують його як прецедент.

Ключові слова: *прецедент, джерело права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини.*

Статья посвящена раскрытию прецедентного характера решений Европейского суда по правам человека. Анализируются вопросы относительно определения места решений Европейского суда по правам человека в национальной правовой системе в качестве источника права. Исследуются признаки решения Европейского суда по правам человека, которые характеризуют его как прецедент.

Ключевые слова: *прецедент, источник права, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека.*

Blazhivska N.E. DECISIONAL NATURE OF JUDGMENTS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The article devoted to the disclosure of the case law of the European Court of Human Rights. The questions concerning the position of decisions of the European Court of Human Rights in the national legal system as legal source are analyzed. The characteristics of the European Court of Human Rights decision, which characterize it as a precedent, are described.

Key words: *precedent, legal source, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights.*

Європейський суд з прав людини (надалі – Європейський суд) – це специфічний орган правосуддя наднаціонального характеру, призначенням якого є захист прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – Конвенція). Питанням про природу актів Європейського суду в юридичній літературі приділяється багато уваги. Вітчизняними вченими ведуться дискусії переважно стосовно питання визнання прецедентного характеру рішень Європейського суду, в зв'язку з чим існує потреба визначити місце рішень Європейського суду в національній правовій системі з урахуванням її належності до романо-германської правової системи.

Необхідно одразу зазначити, що рішення Європейського суду є судовими актами, які в деяких країнах-учасниках Ради Європи офіційно визнаються джерелом національного права. Зокрема, в Україні був прийнятий Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», згідно зі статтею 17 якого суди зобов'язані застосовувати під час розгляду справ практику Європейського суду як джерело національного права [1]. Інакше кажучи, український законодавець офіційно визнає

прецедент джерелом внутрішньодержавного права.

Правовий прецедент – це один з видів джерел права. У сучасній юридичній доктрині існує позиція, згідно з якою у національній правовій системі в тій чи іншій формі прецедент завжди існував як джерело права (наприклад, у разі застосування закону і права за аналогією). Аналогічну позицію з цього питання займає В.М. Жуйков, який розглядає судову практику, закріплену в деяких постановах Пленуму Верховного Суду України, як джерело права [2]. Заслужовує на увагу визначення поняття «судовий прецедент», запропоноване одним із суддів Європейського суду: суть прецеденту полягає в тому, що він має застосовуватися в справах, подібних до тих, які вже розглядалися в Європейському суді, тобто мають аналогічний характер [3].

Зміст поняття «прецедент» з приводу діяльності Європейського суду відрізняється від англо-саксонської доктрини прецеденту, відповідно до якої кожен суд зобов'язаний застосовувати до обставин справи *ratio decidendi* (правові позиції) будь-якого рішення, прийнятого вищим судом, а суди апеляційної інстанції (крім Палати лордів) пов'язані своїми власними попередніми рішеннями [3].

Правова позиція Європейського суду щодо своїх прецедентів докорінно відрізняється

від позицій судів системи загального права. Так, у рішенні у справі «Chapman v. United Kingdom» [4] Європейським судом заявлено, що він дотримується принципу прецеденту і робить це в інтересах законної визначеності, прогнозованості та рівності перед законом. При цьому Європейський суд враховує зміни політичних, економічних, соціальних і культурних умов у державах-учасниках Конвенції. Це той самий випадок, коли Європейський суд залишає за собою право змінювати наявний раніше прецедент відповідно до реалій сучасного громадянського суспільства.

У справі «Delcourt v. Belgium» [5] Європейським судом була розглянута юридична ситуація, коли генеральний прокурор Бельгії виступав як державний обвинувач, а потім взяв участь у нараді суддів в якості радника без права голосу. Європейський суд визнав відсутність порушення частини 1 статті 6 Конвенції. Однак позиція Європейського суду була змінена через двадцять один рік шляхом прийняття рішення у справі «Borger v. Belgium» [6], в якому Європейський суд аргументував зміну раніше наявного прецеденту внаслідок істотної еволюції в його практиці з приводу захисту прав і принципу рівності процесуальних можливостей.

У процесі своєї діяльності Європейський суд виробляє правові позиції. Правова позиція (*ratio decidendi*) – це частина акта (рішення) Європейського суду, що містить норми права, на основі яких дозволяється розглядати справу [7]. *Ratio decidendi* міститься в мотивувальній частині акта Європейського суду, тобто правова позиція являє собою результат аналізу аргументів і висновків Європейського суду, що утворюють правовий зміст судового рішення.

Значення правових позицій Європейського суду зумовлене тим, що вони виступають ключем до розуміння сенсу і змісту Конвенції в цілому, а також окремих прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією. Саме в мотивувальній частині акта Європейського суду містяться результати його інтерпретаційної діяльності щодо з'ясування змісту норми Конвенції та її застосування у конкретній справі.

Варто зазначити, що сам Європейський суд не використовує в своїх актах термін «правова позиція». Однак правові позиції Європейського суду можна виділити на основі двох ознак.

1. Багаторазовість повторення Європейським судом одного разу закріпленої (декларованої) позиції стосовно розуміння і тлумачення норм Конвенції. Необхідно відзначити, що ознака «багаторазовість повторення» не означає незмінність правових позицій Європейського суду. Правові позиції перебувають у стані постійної трансформації та адаптації до мінливих умов розвитку і пріоритетів сучасного громадянського суспільства.

2. Правові позиції завжди містяться в мотивувальній частині рішення Європейського суду, оскільки становлять основу логічного обґрунтування рішення [7].

Отже, правовими позиціями Європейського суду є загальні правила, що склалися в процесі розгляду скарг і підтвердилися багаторазовим застосуванням.

Європейський суд посилається на винесені ним раніше рішення для аргументації своєї позиції з конкретного питання і слідує правилу прецеденту. При цьому на відміну від правових позицій правило прецеденту було запозичене Європейським судом з англо-саксонської системи права, водночас правові позиції є або результатом тлумачення Європейським судом норм Конвенції відповідно до обставин конкретної справи, або результатом створення нового правоположення [8].

Доцільно поділяти правові позиції на правові позиції тлумачення та правові позиції прецеденту. Вироблені правові позиції Європейського суду утворюють систему його правових прецедентів. Деякі вчені кваліфікують правові позиції як квазінорми і як постійні та загальні підстави прийняття судом усіх наступних рішень в аналогічних справах, тобто мають для нього значення правового прецеденту [8].

Поряд з правовими позиціями Європейський суд застосовує так звані автономні правові поняття. Автономні поняття – це результат багаторічної практики тлумачення Європейським судом дефініцій, закріплених у Конвенції. Спочатку, оцінюючи обставини кожної конкретної справи, Європейський суд прагнув зрозуміти і врахувати позицію держави-відповідача у визначенні змісту та обсягу відповідних правових понять. Це виявилось непростим, тому що в державах-учасниках Ради Європи діють різні правові системи, а законодавство і правозастосовна практика кожної з них мають численні особливості, застосувати які під час вирішення кожної справи не є можливим, оскільки вимагає ретельного аналізу національного права. Крім того, Європейський суд також має врахувати особливості юридичної термінології держав, оскільки одне і те ж правове поняття може мати різний зміст у різних державах.

У результаті обсяг гарантій, який держави-учасниці Конвенції мають забезпечити особам, які перебувають під їх юрисдикцією, відрізняється залежно від того, наскільки широко в національному законодавстві розуміється той чи інший правовий термін. Наслідком такого стану речей є ситуація: держави, прагнучи уникнути відповідальності за порушення прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією, фактично можуть вдатися до обмежувального тлумачення деяких правових термінів.

Сукупність перерахованих факторів призвела до того, що Європейський суд поступово виробив власне уявлення про те, що входить до змісту того чи іншого поняття. Позиція Європейського суду щодо обсягу та змісту термінів, закріплених у Конвенції, поступово набула незалежного, автономного характеру. Аналіз автономних правових понять Європейського суду має суттєве значення через декілька причин. Насамперед, зміст і обсяг автономних правових понять, як правило, істотно відрізняються від змісту і обсягу аналогічних правових понять у національному законодавстві держав-учасниць Конвенції. Наприклад, з точки зору українського законодавства поняття «суд» охоплює суди

загальної юрисдикції, господарські та адміністративні суди і Конституційний Суд України. Автономне ж значення поняття суду з точки зору Конвенції є значно ширшим. Відповідно до прецедентного права Європейського суду дефініція «суд» застосовується до органу, який відповідає таким вимогам: незалежність як щодо виконавчої влади, так і стосовно сторін у процесі; тривалий характер мандата членів; процесуальні гарантії, які пред'являються до органів правосуддя. Керуючись цими критеріями, Європейський суд прирівняв до суду, зокрема, регіональні та національні ради орденів лікарів (справа «Gautrin and Others v. France» [9]), адвокатські спілноти (справи «Casado Cosca v. Spain» [10]).

Відмінності у змісті та обсязі автономних правових понять у національних правових системах держав-учасниць Конвенції породжують необхідність чіткого встановлення цих відмінностей і аналізу особливостей підходів Європейського суду до їх тлумачення. При цьому автономні поняття можуть вироблятися як у прецедентах тлумачення, так і в прецедентах Європейського суду.

Правові позиції прецеденту і автономні правові поняття – це складові елементи системи прецедентного права Європейського суду. Місце автономних правових понять у системі прецедентного права Європейського суду зумовлене такими загальними рисами:

- правові позиції, прецеденти й автономні поняття покликані заповнити прогалини Конвенції;

- Європейський суд формулює правові позиції й автономні поняття на власний розсуд [11].

Водночас між правовими позиціями й автономними поняттями є істотні відмінності, які дозволяють їх диференціювати. На відміну від автономних понять для правових позицій багаторазовість застосування є обов'язковою ознакою. Правові позиції виробляються Європейським судом щодо певного права, гарантованого Конвенцією, а автономне поняття використовується для конкретного терміна, закріпленого в певній статті Конвенції (наприклад, автономні значення понять «цивільні права і обов'язки», «суд», «майно» тощо). Для того, щоб правовий термін став автономним поняттям, багаторазовість його застосування Європейським судом у процесі розгляду скарг про порушення прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією, не вимагається [11].

Необхідно відзначити, що обов'язковість рішень Європейського суду не є єдиним критерієм для визнання його рішень прецедентами. Отже, не можна стверджувати, що рішення Європейського суду є прецедентами тільки тому, що вони носять обов'язковий для будь-якої країни характер.

Однак деякі вчені ставлять під сумнів прецедентний характер рішень Європейського суду. Наприклад, Г.В. Мальцев вважає, що в діяльності Європейського суду немає імпровізованої нормотворчості, його рішення засновані на Конвенції, він пов'язаний з іншими нормативними актами Ради Європи. Європейський суд може вільно інтерпретувати матеріальні та процесуальні норми Конвенції,

проте відступати від них або змінювати їх не має права. Свобода інтерпретації в жодному разі не є рівнозначною свободі створення нової норми, тому в рішеннях Європейського суду відсутня основна ознака судового прецеденту як самостійної форми права. Про який судовий прецедент можна говорити, якщо в основі рішення у первинній справі лежить не створена в порядку судової правотворчості, а опублікована, заздалегідь відома писана норма, хоча б і специфічно інтерпретована Європейським судом [12].

Проте з такою позицією важко погодитися. Наприклад, для низки країн характерним є застосування прецедентів іноземної держави, не кажучи вже про прецеденти міждержавних органів правосуддя. У юридичній літературі зазначається навіть про наднаціональний характер судових прецедентів як ознаку джерела права. Стосовно ж аргументу про відсутність ефективного механізму забезпечення виконання рішень Європейського суду, то сказане можна віднести до всіх міжнародних норм. Держави добровільно обмежують свої суверенні права, визнають їх джерелами свого внутрішнього права і зобов'язуються дотримуватися їх у внутрішньодержавній практиці. Крім того, відповідно до норм *jus cogens* (вищого порядку) щодо всіх суб'єктів міжнародного публічного права діє принцип добровільного виконання міждержавних зобов'язань, згідно з яким правове регулювання щодо дотримання і виконання міжнародних норм здійснюється диспозитивним методом [11].

Конвенція містить не тільки матеріальні норми права. Необхідно враховувати, що вона була прийнята в 1950 році і, не зважаючи на те, що в неї вносилися незначні зміни у вигляді протоколів, Конвенція не може регулювати всі суспільні відносини, що виникають у сучасному суспільстві. З цієї причини Європейський суд з допомогою еволютивного тлумачення формує правову позицію, яка відповідає основним принципам, закладеним у Конвенції, її духу, а рішення, в якому закріплена така нова правова позиція, вважається прецедентом. Зазначене дає підставу стверджувати, що рішення Європейського суду містять імпровізовану нормотворчість.

Рішення Європейського суду не потрібно розглядати лише як правозастосовний акт, який констатує факт порушення Конвенції та визначає санкції у вигляді компенсації потерпілому. Рішення Європейського суду необхідно розглядати як документи, що містять у собі його правові позиції, на основі яких були винесені відповідні рішення. Акти, прийняті Європейським судом за результатами розгляду конкретних справ, мають певні особливості, що відрізняють їх як від звичайних актів правозастосування, прийнятих судами під час розгляду справ і застосування чинного закону, так і від актів нормативного характеру, прийнятих органами державної влади, наділеними правотворчими повноваженнями у встановленому порядку.

Насамперед, акти Європейського суду:

- 1) створюють, формулюють нове юридичне становище, новий підхід до вирішення

правової ситуації для конкретного випадку, тобто носять умовно казуальний характер для вирішення конфлікту між приватною особою і державою;

2) реалізують повноваження Європейського суду, закріплені в статті 32 Конвенції, щодо прийняття рішень з усіх питань, які стосуються тлумачення та застосування положень Конвенції, одночасно формулюючи автономні правові поняття в системі нормативного регулювання Конвенцією прав людини [13];

3) набувають характеру повторюваного і неодноразово застосовуваного правила в подальшому, але не у зв'язку із особливим розпорядженням, а в результаті визнання судовими органами держав-учасниць Конвенції, які у разі прийняття рішень звертаються до правових позицій, сформульованих у рішеннях Європейського суду з приводу окремих прав;

4) приймаються не з ініціативи Європейського суду, а на підставі заяви (скарги) зацікавленої, як правило, приватної особи;

5) спрямовані на вироблення єдиного правового підходу до вирішення певних категорій справ, тобто реалізують принцип визначеності права, стабільності правового регулювання [11].

Висновки. Зазначені особливості актів Європейського суду дозволяють зробити висновок, що вони є джерелом правового регулювання, які носять яскраво виражений обов'язковий (одночасно і казуальний, і нормативний) характер і містять правове начало, спрямоване на захист прав і свобод, гарантованих Конвенцією. Таким чином, прецедентний характер рішень Європейського суду дозволяє зробити такий висновок: практика Європейського суду свідчить, що, виробляючи свої правові позиції прецедентів, Європейський суд встановлює єдині стандарти правопорядку для держав-учасниць Конвенції

і виходить у своїх рішеннях за рамки тлумачення і конкретизації права, створюючи прецеденти в якості повноцінних джерел права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
2. Жуйков В. М. Судебная реформа: проблемы доступа к правосудию. М., 2006. 156 с.
3. The European Court of Human Rights: Questions and Answers for Lawyers. URL: http://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/PD_STRAS/PDS_Guides__recommendations/EN_PDS_2016T021_The-European-Court-of-Human-Rights-Questions-Answers-for-Lawyers.pdf.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Chapman v. United Kingdom» від 18 січня 2001 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59154>.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Delcourt v. Belgium» від 17 січня 1970 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57467>.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Borger v. Belgium» від 30 жовтня 1991 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57720>.
7. Desyatnikova N. Execution of the Decisions of the European Court of Human Rights. URL: <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=134432>.
8. Koch A. The Legitimacy of the European Court of Human Rights: the View from the Ground. URL: <https://ecthrproject.files.wordpress.com/2011/04/ecthrlegitimacyreport.pdf>.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Gautrin and Others v. France» від 20 травня 1998 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58166>.
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Casado Cosca v. Spain» від 14 лютого 1994 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57866>.
11. Nesterenko P. Some issues concerning application of the practice of the European Court of Human Rights in Ukraine. URL: <http://eis.ktu.lt/index.php/EIS/article/view/1082>.
12. Мальцев Г.В. Социальные основания права. М., 2007. 723 с.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.